

Forskningsetik för humaniora

Håkan Salwén

Thales 2017. 88 s. ISBN 978-91-7235-108-0

Forskningsetik verkar ha blivit vanligare i universitetsutbildningar på senare år, framför allt förstås på forskarnivå. Även på avancerad nivå (masternivå) förekommer undervisning i ämnet. Det är för ett sådant sammanhang som Håkan Salwén har skrivit *Forskningsetik för humaniora*. Den utgör uppenbarligen en del av den obligatoriska litteraturen i en kurs vid Stockholms universitet avsedd för studerande vid masterprogram inom humanistisk fakultet. Boken vänder sig således till icke-filosofier och är av grundläggande karaktär.

Först ska sägas att Salwéns bok överlag är lättläst och trevlig. Den nyttjar flera väl valda exempel från de humanistiska forskningsområdena, t.ex. om uppgrävda samiska kranier, om strävan att återskapa utdöda språk och om litteraturforskning som tvivelaktigt övergår i litteraturkritik. Texten presenterar förtjänstfullt många grundläggande distinktioner och fakta, exempelvis om lagen om etikprovning. Boken har också en väl fungerande disposition.

Boken har fem kapitel, där kapitel 1 är en kort inledning. I kapitel 2 presenteras normer som kan anses finnas i vetenskapen och Salwén diskuterar huruvida de kan ge vägledning i exempelfall han ställer upp, och även huruvida normerna kan föras tillbaka på vardagsmoraliska principer. Etiska teorier såsom utilitarism och pliktetik nämns bara i förbigående. Även lagen om etikprovning presenteras kort. Kapitel 3 handlar om vetenskaplig oredlighet, vilket på engelska ofta anses omfatta *fabrication*, *falsification* och *plagiarism*, av Salwén översatt till "fabricering", "förfalskning" och "plagiat". Några exempel illustrerar de tre typerna. Sokals bluff dyker upp som exempel på förfalskning. Kapitel 4 handlar om forskningens inriktning, alltså vilken forskning man bör bedriva och varför. Salwén får därvid bl.a. anledning att diskutera begreppet akademisk frihet samt att redogöra för hur humanistisk forskning brukar finansieras. Philip Kitchers idé om att vi kan identifiera vilken forskning som bör bedrivas genom att hypotetiskt betrakta vetenskapen som "välordnad" (*well-ordered*) ges visst utrymme. Kapitel 5 handlar om värdet av humanistisk forskning.

En övergripande synpunkt är – förstås – att Salwéns bok med sina 88 sidor är väldigt kort. Den komprimerade framställningen kan i och för sig godtas med hänvisning till att texten verkar vara skraddarsydd för en

viss kurs. Men det är inte svårt att nämna forskningsetiska frågor som framstår som ganska vanliga inom humaniora men som diskuteras lite, eller inte alls, i boken:

- En del humanistiska (och samhällsvetenskapliga) forskare bedriver s.k. aktionsforskning. Forskaren tar då politisk ställning i frågor som anknyter till det beforskade, och söker åstadkomma förändring. Vilka forskningsetiska problem reser detta?
- Vilka forskningsetiska frågor uppstår när forskning bedrivs genom deltagande observation? Hur ska man i sådana sammanhang balansera forskningsmässiga intressen mot respekten för personlig integritet eller för andra kulturer? Vilka forskningsetiska problem uppstår när forskaren finner att de observerade personerna betar sig klandervärt (kanske brottsligt)?
- Vilka forskningsetiska frågor uppstår specifikt vid insamling och behandling av intervjudata? Vilka frågor uppstår vid enkäter?
- Mycket humanistisk forskning utgår från skrivna källor (historiska och samtida). För bedömning av sådana källors vetenskapliga användbarhet finns källkritiska principer (närhet, oberoende, äkthet, tendensfrihet), som dock traditionellt är befriade från etiska inslag. Kanske krävs också etiska principer för hantering och bedömning av dylika källor, t. ex. vissa värderingsmässiga attityder hos forskaren. I så fall vilka?

Låt mig också ta upp några ställen i boken som jag själv hade behandlat annorlunda.

En terminologisk synpunkt rör ordet "förfalskning" som översättning av engelskans "falsification". Salwén påpekar att "förfalskning" ofta betyder något helt annat i vardagsspråket än vad ordet betyder i hans bok (s. 40). Just därför kan man undra om han inte borde ha valt en annan översättning. "Förvrängning" har använts av bl.a. Medicinska Forskningsrådet och Vetenskapsrådet (Forsman, 2007, s. 4). I Hermerén, Gustafsson och Pettersson (2011, s. 107) används "förvanskning". Bägge dessa alternativ tycker jag är mer träffande än "förfalskning".

Jag blev förvånad över att finna Sokal-affären i boken. Nästan alla känner väl numera till att fysikprofessorn Alan Sokal år 1996 skickade en nonsensartad artikel till tidskriften *Social Text*, där uttalanden av vissa (så kallade) postmodernistiska forskare om naturvetenskap citerades

och påstods ha naturvetenskapligt stöd. Artikeln blev antagen i *Social Text*. Omedelbart därefter gick Sokal ut i en annan tidskrift och skrev, i korthet, att texten hade varit en bluff, att han ansåg att de citerade inte visste vad de talade om (när de använde begrepp från naturvetenskapen), samt att *Social Text* inte kunde vara en pålitlig tidskrift eftersom hans blufftext blivit införd där. En mycket stor debatt följde, som framför allt har handlat om huruvida Sokals kritik mot "postmodernisterna" var rättvis eller ej. En bidebatt, som inte minst Sokals kritiker har velat föra, har rört huruvida Sokal själv gjort sig skyldig till ett forskningsetiskt övertramp när han lät publicera sin opålitliga text. Det är för denna bidebatts skull som Salwén tar upp fallet, men jag tycker inte att det passar särskilt bra i boken. Sokals blufftext är helt opålitlig (en "förfalskning"), men är dock otypisk genom att upphovsmannen utan dröjsmål avslöjade att texten var en parodi. Texten är också otypisk i den meningen att den knappast kan klassificeras som ren humaniora – den innehåller många påståenden och resonemang som snarare faller under fysik eller annan naturvetenskap. Jag satte även ett frågetecken i marginalen där Salwén diskuterar vilka etiska övertramp Sokal kan ha gjort och därvid skriver: "Publiceringen innebar också att ett flertal forskare fick utstå väldigt mycket negativ publicitet" (s. 46), som om negativ publicitet till följd av vetenskaplig kritik skulle kunna utgöra ett forskningsetiskt övertramp. Publiceringen av originaltexten (bluffen) medförde enligt min bedömning ingen negativ publicitet för någon. Det var först när Sokal strax därefter redogjorde för vad han verkligen tyckte som han kritiserade andra forskare, varvid ytterligare andra instämde i kritiken. Men den kritik som Sokal formulerade, t. ex. i Sokal och Bricmont (1998), anser jag ryms i ett normalt akademiskt meningsutbyte.

Kapitel 5 (om värdet av humanistisk forskning) inleds med distinktionen mellan egenvärde och instrumentellt värde. Salwén konstaterar att många har uttryckt åsikten att kunskap har ett egenvärde, men redogör därefter för argument som visar på svårigheter med denna position. Därmed verkar vägen ligga öppen för åsikten att humanistisk forskning har instrumentellt värde (om den alls har värde). Salwén diskuterar i huvudsak fyra idéer om hur humanistisk forskning skulle kunna ha instrumentellt värde. Kortfattat är de:

- (a) Humanistisk utbildning och forskning spelar en positiv roll i en demokratisk samhällsutveckling. Eventuellt ger humaniora mer empati och inlevelseförmåga.

- (b) Humanistiska forskare kan bidra till förståelsen av nutida (kulturella eller samhällseliga) fenomen.
- (c) Humanistiska forskare kan bidra med expertkunskaper som är mer eller mindre tydligt samhällsnyttiga, t. ex. som underlag för politiska beslut, som underlag för myndighetsbeslut eller i juridiska sammanhang (t.ex. som expertvittnen).
- (d) Humanistisk forskning ger bidrag till den ekonomiska utvecklingen (näringslivets konkurrenskraft).

Salwén uttrycker kritik mot den sista idén (d) och även mot tanken om ökad empati (under a). Men jag får ändå sammantaget intrycket att han tycker att dessa fyra idéer är värda att ta på allvar – han ägnar 13 sidor åt dem. För egen del tycker jag att alla fyra är tämligen svaga som argument för humanioras värde. De har ett gemensamt problem, som kunde ha diskuterats. Problemet är följande: humanistisk forskning kan förväntas bidra *väldigt olika mycket* till punkterna (a)–(d). Säkert kan man finna ett antal exempel på humanistisk forskning som uppfyller någon eller några av (a)–(d), och sådana anförs också av Salwén. Under (b) skriver han t. ex. att humanistiska forskare med en mängd olika perspektiv kan bidra till förståelsen av filmen *Avatar* (2009) och dess framgång. Men samtidigt är det knappast svårt att finna humanistisk forskning som högst sannolikt *inte* nämnvärt uppfyller någon av (a)–(d). Tag ett forskningsprojekt om August Strindbergs dramer och deras receptionshistoria. Det är sannolikt att Strindbergsprojektets resultat inte har någon direkt påverkan på en demokratisk samhällsutveckling, inte hjälper oss särskilt mycket att förstå vår samtid, inte är efterfrågade i politiska eller juridiska processer, och inte ger något bidrag till den ekonomiska utvecklingen. Eftersom således viss humanistisk forskning bidrar till (a)–(d), medan annan forskning inte gör detta, så är det rimligt att fråga: bör man påstå att humanistisk forskning i största allmänhet har instrumentellt värde bara för att det finns exempel på humanistisk forskning som har sådant värde? Det förefaller inte självklart, åtminstone inte om det instrumentella värdet analyseras i termer av (a)–(d). Frågan hänger förstås också ihop med hur man ser på humanioras avgränsning och på vad som eventuellt knyter samman all humaniora (eller all vetenskap). Humanioras avgränsning behandlas dock ytterst kortfattat av Salwén (s. 14–15).

Men kanske är det också fel på analysen i form av (a)–(d)? Ja, jag tror att den är alltför grovhuggen. Alla förslagen (a)–(d) handlar om hur

humanistisk forskning skulle kunna ha värde för samhället i stort. De är därmed utomvetenskapliga. Men man kan också tänka sig att humanistisk (och annan) forskning kan ha inomvetenskapligt värde. Strindbergsforskningen skulle t. ex. kunna ha inomvetenskapligt värde genom att nå resultat som befrämjar annan forskning eller genom metodutveckling. I själva verket tror jag att det är en vanlig tanke bland forskare att forskning kan ha sådant inomvetenskapligt värde. Om vi till exempel skulle komma fram till att Strindbergsforskningen har sådant värde, kan vi sedan diskutera om detta i sammanhanget ska förstås som ett egenvärde eller ett instrumentellt värde (eller både och). Distinktionerna sammanfaller alltså inte. Min poäng är att man med hjälp av distinktionen mellan inom- och utomvetenskapligt värde kan säga fler intressanta saker i denna fråga än man kan göra enbart med hjälp av distinktionen mellan egenvärde och instrumentellt värde. (Ytterligare en distinktion som kunde vara hjälpsam är den mellan direkta och indirekta nyttor eller värden.) Kontrasten mellan inom- och utomvetenskapliga perspektiv verkar ju annars vara vanlig i forskningsetiska sammanhang (t.ex. Forsman, 1997) och kunde definitivt ha varit användbar här.

Sammantaget har jag uppskattat Salwéns bok, men om han planerar en omarbetning ser jag gärna att texten blir fylligare.¹

Jesper Jerkert

Litteratur

- Forsman, Birgitta. 1997. *Forskningsetik: En introduktion*. Lund: Studentlitteratur.
- Forsman, Birgitta. 2007. *Begrepp om forskningsfusk*. Rapport på uppdrag av Vetenskapsrådet. Tillgänglig via <www.vr.se>.
- Hermerén, Göran, Bengt Gustafsson och Bo Pettersson. 2011. *God forskningsetik*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Sokal, Alan och Jean Bricmont. 1998. *Fashionable Nonsense: Postmodern Intellectuals' Abuse of Science*. New York: Picador.

1. Tack till Jesper Ahlin Marceta för värdefulla synpunkter på denna recension.